

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt problemområde

Karl Dahlstrand

Denna text är skriven för att fungera som en kortare presentation av min rättssociologiska avhandling *Kränkning och upprättelse. En rättssociologisk studie av kränkingsersättning till brottsoffer* (2012) och då främst för juriststudenter när jag undervisar på juristprogrammet. Detta innebär att textdelar av avhandlingen återges samtidigt som avhandlingens ämne och delar av min studies resultat re-analyseras och ges en något annan innebörd än när avhandlingen skrevs 2012. För den som vill ta del av avhandlingen i fulltext finns den nedladdningsbar på <https://lup.lub.lu.se>.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

I den följande texten kommer resultat ur min rättssociologiska avhandling, *Kränkning och upprättelse. En rättssociologisk studie av kränkningersättning till brottsoffer* (2012), att redovisas samtidigt som några aktuella frågor kring brottsofferersättningen och kränkning som skada att kommenteras samtidigt som det rättssociologiska forskningsfältet presenteras.²¹ Frågor om hur olika kränkningar kan kompenseras har kommit att uppmärksammas ur en rad olika perspektiv. Går det överhuvudtaget att värdera den typ av skador som kränkningar utgör? Dessa och andra närliggande frågor har jag därför under flera år fått diskutera med såväl studenter, journalister och andra jurister. Ofta engagerar diskussioner om hur samhället reagerar på olika brott och kränkningar. Vad utgör rättvisa sanktioner och andra rättsverk-

²¹ Avhandlingen presenteras även kortfattat i Håkan Hydéns kapitel i boken *Juridisk metodlära* av Korling och Zamboni (2013). Rättssociologi motsvaras av vad Wacks benämner "law and social theory" i sin bok *Understanding jurisprudence* (2009).

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt problemområde

ningar vid olika brott och kränkningar? De flesta tänker nog att kring dessa saker går det inte att finna några tydliga svar utan alla får och kan bilda sig en egen uppfattning vad som är rätt och fel och vad som därmed är rimligt. Så är det naturligtvis också. Ändå presenterades min avhandling som att nu har forskningen hittat vad som faktiskt utgör rimliga ersättningsnivåer för den kränkning som olika brott kan utgöra. I en artikel från TT veckan efter disputationen framgick att "Det går att sätta en prislapp på hur mycket en gärningsman ska betala sitt brottsoffer, visar ny forskning i Lund". Hur var detta möjligt tänkte säkert många. Även om saken, precis som det ofta är i media, framställdes något förenklat, så går det inte att förneka att avhandlingen presenterade ett överraskande resultat inom ett område där man av tradition har tänkt att det inte går att nå någon kunskap.

Relativt nyligen har en bred översyn av brottsskadelagen genomförts (SOU 2012:26) som har resulterat i en ny Brottsskadelag som gäller sedan den 1 juli 2014 (prop. 2013/14:94). Brottsskadeersättningen är också aktuell eftersom det är 20 år sedan Brottsoffermyndigheten bildades 1994. Brottsoffermyndigheten har ett

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt problemområde

nationellt ansvar för att handlägga ärenden om brottsskadeersättning. Ersättning för kränkning utgör den helt dominerande ersättningsposten av utbetalad brottsskadeersättning (årligen utbetalas ca 100 miljoner kr i brottsskadeersättning). Det rättspolitiska intresset för brottsofferfrågor har stadigt växt sedan frågorna vaknade till liv under 1970/80-talet och ord som 'kränkande' eller 'kränkt' har blivit så frekventa att det ofta förväntas, om orden kommer på tal eller skrivs, att den påtagliga användningen kommenteras i en beklagande eller raljerande ton. Men innan vi går in på den rättssociologiska studien om brottsskadeersättningen ska jag ge en kortfattad presentation av det rättssociologiska kunskapsfältet vari avhandlingen är skriven.

1. Vad är rättssociologi?

Trots att jag har undervisat i rättssociologi sedan ett flertal år på olika nivåer och vid olika sammanhang får jag medge att det är svårt att ge en enkel och sammanfattande beskrivning av det rättssociologiska ämnet. En ämnespresentation skulle kunna utgå från att rättssociologin är en rättsvetenskap som utmärker sig av att den använder sig av samhällsvetenskapliga (och då främst

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt problemområde

sociologiska) metoder och teorier när rättssociologen studerar rättsliga fenomen. Samtidigt syftar rättssociologisk forskning inte till att fastställa 'gällande rätt' eller utreda och systematisera rättsligt material likt rättsdogmatiken. Å andra sidan skulle det kunna framföras att rättssociologin är en samhällsvetenskap som utmärks av att den har det rättsliga fältet som speciellt studieområde och att detta fält eller fenomen (det rättsliga) ytterst ses som ett samhälleligt fenomen givet en rad faktorer så som sociala, ekonomiska, politiska etc. En annan möjlighet är att betona hur rättssociologin studerar *växelverkan* mellan rätt och samhälle och därtill syftar till att förstå den komplexa interaktionen mellan ett subsystem och dess förhållande till sin omvärld – som består av en rad andra subsystem. Rättssociologi och kriminologi är två ämnen som påminner om varandra eftersom de båda studerar rättsliga fenomen med samhällsvetenskapliga begrepp. Skillnaden mellan rättssociologi och kriminologi brukar beskrivas som att den föra studerar andra, eller övriga, rättsområden än straffrätten, straffprocessrätten och den offentliga rätt som rör verkställigheten av olika straffrättsliga sanktioner. Därtill syftar rättssociologin till att utarbeta gene-

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt problemområde

rella förklaringsmodeller, metoder och teorier som kan tillämpas oberoende av det aktuella rättsområde (inklusive straffrätten m.m.) som studeras. Det är i den sistnämnda egenskapen som rättssociologins släktskap med den allmänna rättsläran tydliggörs.

Det bör även framhållas att rättssociologin av tradition ofta intar en *kritisk* hållning gentemot rätten och juristerna, rättssociologin förhåller sig *externt* till rätten och betonar därmed gärna rättens brister och dess behov av andra, alternativa, förklaringsmodeller som den samhällsvetenskapliga kunskapsfarenheten kan ge. Därmed inte sagt att jurister och företrädare för rättsvetenskapen inte kan vara självkritiska, precis som att rättssociologer kan vara kritiska gentemot den egna disciplinen. En sådan återkommande självkritik inom rättssociologin är risken att samhällsvetare som studerar rätten utgår från en allt för generell eller onyanserad bild av rätten som fenomen (rätten riskerar att betraktas som en 'black box'). Som antydes inledningsvis är ämnesbeskrivningar problematiska och det har såklart att göra med att det saknas en vedertagen avgränsning av vad som utgör den riktiga samhälls- eller rättsvetenskapliga ämnesavgränsningen. Som exempel kan tas den

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

finska professorn i rättsvetenskap Aulis Aarnio som skriver; "(t)he only laws that the lawyers do not know are the laws of their own science. Let us take them seriously. Legal dogmatics is a social science."²² Å andra (eller snarare från andra) sidan har professorn i rättssociologi Håkan Hydén argumenterat starkt för att se rättssociologin som rättsvetenskap (och därtill lyft fram *normen* som central i förståelsen av rätten och samhället) medan exempelvis Reza Banakar, professor i rättssociologi vid Lunds universitet, istället har lyft fram *Justice* som centralt begrepp och som utgör ett av rätts- och samhällsvetenskapens gemensamma centrala teman och mål, även om begreppet har olika innebörder beroende på den vetenskapliga disciplinen.²³ Thomas Mathiesen, professor i rättssociologi i Norge, har för sin del anlagt ett mer uttalat kritiskt samhällsperspektiv på rätten utifrån en funktionalistisk syn på rätten utifrån frågan om vilka verkningar som rätten har i samhället

²² Aarnio, 1997, s. 288.

²³ Hydén, 2002. Banakar, 2010.

och där främst fokuserat på en rad latent (dys)funktioner.²⁴

2. Bakgrunden till min studie och det aktuella problemområdet

Den rättssociologiska studie som här kommer att presenteras utgår delvis från det kunskapsbehov som formulerades redan i slutet av 1960-talet i samband med att nuvarande skadeståndslag (1972:208) utarbetades. Ett brett reformbehov uppmärksammades rörande den skandinaviska skadeståndsrätten. En del av reformarbetet utgjordes av den förberedande utredningen *Rättssociologisk undersökning av skadeståndsrätten* (SOU 1969:58) som Jan Hellner presenterade. Av dessa planer blev det dock inget, reformarbetet var redan igång, tiden var knapp och undersökningarna bedömdes som alltför dyrbara och komplicerade för att genomföras.²⁵ Man slås av den tilltro till rättssociologin som framträ-

²⁴ Mathiesen, 2005.

²⁵ SOU 1969:58 s. 56 f. Prop. 1972:5 s. 82.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

der i SOU 1969:58 och prop. 1972:5, behovet av rättssociologisk kunskap utgör en av huvudlinjerna i det reformarbete som presenteras i propositionen.²⁶ Frågorna som skulle utrönas var dels omfattningen av olika skadetyper och hur dessa ersätts, liksom mer övergripande aspekter som olika sociala rättvise- och trygghetssyn-

²⁶ Ämnet rättssociologi låg också väl i tiden. När professuren i rättssociologi inrättades 1972 kom initiativet från kanslihuset, något som "hängde samman med ställningstaganden i den då rådande politiska situationen", som Stjernquist beskrivit det, Stjernquist, 1997, s. 14. Ekelöfs festskrift från 1972 speglar också tidens anda, många bidrag anknyter till, eller direkt utgör, rättssociologiska teman, exempelvis skriver Eckhoff under rubriken "Juss og samfunnsforskning", Bolding beskriver ett "juridiskt-sociologiskt forskningsprojekt" i sitt bidrag med titeln "Icke-jurister som domare", Hellner refererar till den tyske sociologen Luhmann: "det enda arbete som jag känner till som utförligt analyserar rättsystemet från systemteoretisk synpunkt", Hellner, 1972, s. 304, och Segerstedts bidrag heter "Rätts-sociologiens systematiska plats" och behandlar rättsliga och sociala normsystem.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

punkter på ersättningssystemet. Skadeståndsrättens eventuella preventiva och "moralbildande" funktion utgjorde också ett återkommande tema som man ansåg borde utredas. Hellner anlade en påfallande funktionalistisk syn (jmf Mathiesen ovan) på skadeståndsrätten vilket innebar att resonemang om skadeståndets olika funktioner relaterades till skadeståndsreglernas utformning.²⁷ Först nu, över fyrtio år efter det att Hellner i egenskap av utredningsman och Lennart Geijer som departementschef, argumenterade för behovet av rättssociologiska undersökningar om ersättningsreglernas funktioner, har alltså den kastade handsken plockats upp. Utöver Hellner bör även Carl Martin Roos nämnas i detta sammanhang. Roos inspirerades av rättssociologin och ville öka kunskapen om vilka behov som de skadelidande hade och utröna hur regelverket verkade i praktiken. Ambitionen fordrade "ersättningsrättsligt-sociologiska metoder" och Roos menade att "(m)an kan

²⁷ Hellner, 1976, s. 23.

här tala om ersättningsrättslig forskning med rättssociologisk eller empirisk inriktning.”²⁸

3. Ökat fokus på brottsoffer och kränkningar

För att förstå varför brottsoffer och kränkingsersättning kommit att bli centrala fenomen inom såväl rättspolitik som samhällsforskning får man göra en historisk tillbakablick. Under lång tid fokuserade samhället i princip uteslutande på att straffa, stödja och behandla de som begått brott. Tanken var att genom rätt form av reaktion på det brottsliga beteendet kunde framtida brottslighet undvikas. Med hjälp av hårda straff tänktes andra personer, som eventuellt stod i begrepp att begå brott, bli avskräckta och med hjälp av behandling och vård tänktes gärningspersoner kunna omvandlas till laglydiga medborgare – eller helt enkelt oskadliggöras. Problemet var, och delvis är det fortfarande, att dessa olika preventiva brottsåtgärder många gånger är kostsamma och kontraproduktiva. Mot denna pessimistiska bakgrund växte det fram ett krav på att samhället bör fokusera på

²⁸ Roos, 1984, s. 505 ff.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt problemområde

de som drabbats av olika typer av brott. Kunskapen om hur olika brottsliga angrepp negativt kan påverka personers förmåga att leva sitt liv, såsom det tedde sig innan brottet, har också vuxit. Konsekvenserna kan vara av ekonomisk, social, medicinsk som av mer psykologisk art. Om det brottsliga angreppet görs mot en specifik grupp och utifrån ett visst motiv kan gärningen utgöra ett hatbrott som därmed strider mot de mänskliga rättigheterna och de grundläggande värderingarna i samhället om allas lika värde. Under senare år har just fokuseringen breddats från de rena straffrättsliga angreppen till en vidare grupp av kränkningar som kan vara brottsliga, även om de inte alltid behöver vara det. Här återfinns diskrimineringsproblemtiken, frågor om trakasserier, näthat och mobbing. (Just relationen mellan näthat och kränkningar inom sociala media har min kollega Måns Svensson och jag studerat ur ett rättssociologiskt normperspektiv.²⁹) Ofta står frågan om vilka lagliga möjligheter som det finns att utkräva ansvar för dessa gärningar, samt hur den drabbade kan erhålla någon form

²⁹ Dahlstrand & Svensson, 2014.

av kompensation eller upprättelse, i centrum. Inte sällan riktas kritik mot att samhället mer aktivt borde hjälpa och stödja de som drabbas av olika typer av brott, övergrepp eller kränkningar eftersom det också kan sända en signal om att gärningarna är felaktiga och allvarliga.

1994 grundades Brottsoffermyndigheten vars övergripande mål är att främja brottsoffrens rättigheter, behov och intressen. När myndigheten 2014 firade sitt 20-års jubileum publicerades en artikel på myndighetens hemsida med rubriken *20 år med kränkningersättning*. I texten finns en reflektion om begreppet kränkning och hur detta begrepp förhåller sig till den form av brotts-skadeersättning som denna bok handlar om:

”'Kränkning' är ett ord som blivit populärt framför allt i samhällsdebatten, men även i mer personliga samtal. Ordet har genom det flitiga brukandet fått en betydelse som blivit ganska luddig och bred och idag skulle väl den alldagliga betydelsen av 'kränkning' kunna sägas vara 'orättvis eller orätt behandling i största allmänhet'. Men inom skadeståndsrätten står "kränkning" för en specifik skadeståndsgrundande effekt av ett brottsligt

angrepp på någons person, frihet, frid eller ära – eller människovärde om man så vill.”

Av citatet ovan framgår att kränkning inte bara är ett begrepp som är flitigt använt utan det är även rättsligt relevant.³⁰ En kränkning kan således medföra förpliktelse och anspråk av rättslig karaktär för den en-

³⁰ David Eberhard skriver om ”de kränkta offrens stat” och hur ordet kränkt idag är nyckeln till upprättelse och samhällets stöd i boken *De lättkränkta land*. Eberhard, 2009, s. 19 ff. Ann Heberlein skrev 2005 boken med den talande titeln *Kränkningar och förlåtelse: En etisk studie med hänsyn till föreställningar om offer, förövare, skuld och ansvar*. Maciej Zaremba har undersökt kränkningar i en utförlig artikelserie i DN 17, 18 och 20 feb. 2008. Zaremba menar att ”kränkt” inte är ett fungerande juridiskt begrepp, eftersom det är allt för tendensiöst och definieras subjektivt. Mårten Schultz skrev 2008 boken *Kränkning. Studier i skadeståndsrättslig argumentation*. Fd generaldirektören för Brottsoffermyndigheten Margareta Bergström framhåller brottsoffrens behov av upprättelse som centralt inom brottsofferperspektivet – men att detta behov också är problematiskt och kontroversiellt, se Bergström, 2014, s.154.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt problemområde

skilde. Är det då möjligt att ersätta eller kompensera en kränkning genom en ersättning? Även om vi skulle besvara den frågan med ett nekande svar så kvarstår frågan vad som utgör meningen med kränkningersättningen. I sammanhanget kan det noteras att Brottsoffermyndigheten årligen betalar ut runt 100 miljoner kronor i brottsskadeersättning och den dominerande ersättningstypen utgörs av kränkningersättning. Enligt rättskällorna har ersättning för kränkning till syfte att kompensera känslor som den kränkande handlingen kan ha framkallat hos den skadelidande, som rädsla, förnedring, skam eller liknande. Ersättningen kan då lindra verkningarna av kränkningen och bidra till att den skadelidande får upprättelse för brottet som denne drabbats av och därmed också bidra till att återställa självrespekten och självkänslan. Så beskrivs ersättningstypen i officiella texter. Beskrivningen av såväl kränkningen som en skadestånds- och ersättningsrättslig effekt som kan ge upphov till rättsverkningar för enskilda liksom syftet med kränkningersättningen är intressanta och detta har motiverat mig som jurist och som forskare att studera detta begrepp. Det är fullt möjligt att studera ersättningen för kränkning ur ett strikt rättsligt perspektiv,

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

men min ambition har varit att använda en bredare samhällsvetenskaplig förståelse av den rättsliga regleringen, tillämpningen och av det sammanhang där denna typ av ersättning verkar och förstås. Det innebär i praktiken att jag har samlat in empiriskt material om hur både allmänheten och brottsoffren betraktar och värde-
rar denna typ av skador.

Under senare år har såväl ersättning för olika typer av kränkningar som brottsofferfrågor alltså rönt omfattande uppmärksamhet inom både samhälls- och rättsvetenskaplig forskning.³¹ Möjligheterna att erhålla kränkingsersättning har successivt utvidgats och särskilt brottsoffren har getts en förstärkt rättslig och kriminalpolitisk status. Eftersom Hellner redan i sin förberedande utredning kring behovet av en rättssociologisk undersökning av skadeståndsrätten (SOU 1969:58) lyfte fram kunskapsbehovet om "skadeståndsreglernas gensvar i rättskänslan", ansåg jag det lämpligt att avgränsa

³¹ Se exempelvis Granström & Mannelqvist, 2007, Schultz, 2008, Friberg, 2010, Lernestedt & Tham (red.), 2011.

min undersökning till den dynamiska och expansiva brottsskadeersättningen för kränkning.³² Enligt skadeståndslagen 2 kap. 3 § ska "(d)en som allvarligt kränker någon annan genom brott som innefattar ett angrepp mot dennes person, frihet, frid eller ära skall ersätta den skada som kränkningen innebär." Brottsskadeersättningen är inte som skadeståndsrätten en del av civilrätten utan tillhör det offentlighetsliga regelverket även om Brottsoffermyndigheten ska göra "självständiga skadeståndsrättsliga bedömningar" (SOU 2012:26 s. 119). Ersättning för kränkning utgör även den helt dominerande ersättningstypen som Brottsoffermyndigheten betalar ut. Enligt Brottskadelagen 5 § ska brottsskadeersättning med anledning av kränkning bestämmas utifrån Skadeståndslagen 5 kap. 6 §: "Skadestånd med anledning av kränkning bestäms efter vad som är skäligt med hänsyn till handlingens art och varaktighet." När rättstill-

³² Till skadeståndets övergripande funktioner hänförde Hellner den att tillfredsställa rättskänslan (utöver skadeståndets preventiva funktion där också skadestandsreglernas förankring i rättskänslan ingick som en viktig del).

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

lämparen ska bestämma kränkingsersättningens storlek ska denne även göra en skönsmässig bedömning baserad på de förhärskande etiska och sociala värderingarna, som det heter i propositionen.³³ Samtidigt ska kränkingsersättningen huvudsakligen bestämmas på objektiva grunder medan personskada bestäms efter subjektiva förhållanden. Från lagstiftarens sida är man samtidigt medveten om att detta medför problem vid kränkingsersättningen eftersom det, i likhet med annan ideell skada, saknas några objektiva grunder för att mäta den förlust som den ideella skadan har medfört för den skadade.³⁴ Att det saknas normer för beräkningen av ideell skada överlag, framfördes redan vid tillkomsten av skadeståndslagen.³⁵ Att det saknas normer inom

³³ Prop. 2000/01:68 s. 51. Denna formulering utgör även utgångspunkten för Brottsoffermyndighetens bestämmande av ersättning för kränkning som en del av brottskadeersättningen. Brottsoffermyndighetens referatsamling, 2009, s. 12.

³⁴ Prop. 2000/01:68, s. 60.

³⁵ Prop. 1972: 5, s. 121. Jmf Persson, 1995, s. 188.

rättsområdet är något som Brottsoffermyndighets omfattande och betydelsefulla praxis delvis avhjälp samtidigt som det är osäkert om ersättningsnivåerna enligt myndighetens referatsamling – även om den gett myndigheten en ”egen profil” som Jan Hellner uttryckt det och HD anpassat sig efter den (NJA 1997 s. 315) – speglar det ”allmänna rättsmedvetandet”.³⁶ Frågan om huruvida rådande ersättningsnivåer för brottsskadeersättning står i proportion till samtidens rättspolitiska klimat, rättskänslan, penningvärdet eller andra ersättningstyper har därför varit återkommande debattämnen.

Efter HD:s dom NJA 2006 s. 170 (ett *lesbiskt par* ombads att lämna en restaurang på grund av att de *kysst* och *kramat* varandra. Homo yrkade på att restaurangen skulle utge 120 000 kr i skadestånd för kränkning pga diskriminering av sexuell läggning medan HD fastslog att restaurangen skulle utge 15 000 kr till en av kvinnorna för diskriminering) aktualiserades frågan om

³⁶ Ibid.

En rättsociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

hur olika kränkingsersättningsnivåer egentligen förhåller sig till varandra. Bertil Bengtsson skriver att HD:s dom stämmer "väl med de hänsyn till brottsoffren som präglar svensk lagstiftning och den stora allmänhetens inställning; att högre ersättning för kränkning skulle utgå vid diskriminering än vid allvarlig brottslighet kunde lätt uppfattas som stötande."³⁷ Lösningen blev att man införde en ny ersättningstyp, "diskrimineringsersättning", för att minska jämförelserna med den kränkingsersättning som utgår vid brott eftersom diskrimineringsersättningen, som utgår från EU-direktiv, tillskillnad från "vanlig" kränkingsersättning" utöver att utgöra ersättning för den kränkning som överträdelsen inneburit, också ska fungera preventivt och avskräckande.³⁸ Även inom doktrinen har frågan om olika skadeståndsregler

³⁷ Dir. 2007:10 s. 14.

³⁸ Prop. 2007/08:95 s. 386. Frågan huruvida skadeståndsreglerna och dess tillämpning överensstämde med det allmänna rättsmedvetandet, skadeståndsrättens verkningar i samhället utifrån olika skadelidande grupper med mera aviserades redan i SOU 1969:58.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

är förankrade i den allmänna rättskänslan väckts. Hellner skriver att "skadeståndsrätten anges ge uttryck bl a åt ett krav på upprättelse som överensstämmer med det allmänna rättsmedvetandet, särskilt när skada har orsakats uppsåtligt men även när den inträtt genom oaktsamhet."³⁹ Mårten Schultz har argumenterat för rättviseperspektivet inom skadeståndsrätten: "att enskilda individer ibland har en moralisk skyldighet att korrigera de störningar av andra individers (skyddade) intressen som de givit upphov till" och Bill W. Dufwa har fokuserat på att "(t)he Swedish system is very complicated and the man of the street has difficulties in un-

³⁹ Hellner, 1976, s. 24. Att den skadelidande är tillförsäkrad upprättelse och gottgörelse genom ersättning- eller skadeståndsrätten kan även anses ha betydelse för den fri- och rättighet som utgör den underliggande orsaken till att den skadelidande har rätt till compensationen. Eller med Karlgrens ord: "Rättigheten får nämligen på detta sätt, när följaktligen även sanktionen är för vederbörande nyttig, ett ökat värde. Genom sådan förstärkt form av rättsskydd erhåller rättigheten (det rättsligt skyddade intresset) en högre kvalitet." Karlgren, 1943, s. 19.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

derstanding it – which is not positive.”⁴⁰ Inom de svenska ersättningssystemen är framförallt olika försäkringsmodeller ett utmärkande drag, liksom dess olika skadeschabloner, vilket å ena sidan kan sägas strida mot det individualiserade synsättet som enligt Schultz utgör en av de grundläggande delarna av det korrektiva rättviseparadigmet enligt ”skadeståndsrättens inneboende moralitet” och å andra sidan ”kom schablonen att få en särskild förankring i det allmänna rättsmedvetandet” som Dufwa beskriver utvecklingen.⁴¹

Eftersom ideell skada i allmänhet och kränkning i synnerhet är problematisk att värdera till ett ersättningsbelopp som motsvarar skadan, och samtidigt ger den skadelidande kompensation, får sociala och rättspolitiska aspekter en annan betydelse än vid övrig ersättningsskyldighet. Svårigheten med att värdera den icke-ekonomiska skadan i monetära termer kan tolkas som den underliggande faktorn till varför lagstiftaren valt att

⁴⁰ Schultz, 2008, s. 196, Dufwa, 2003, s. 313.

⁴¹ Ibid, s. 193 ff, Dufwa, 2010, s. 55.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

beskriva dessa som "normlösa" och att rättstillämparen därför får göra en skönsmässig bedömning vid bestämmande av kränkingsersättningen. I prop. 2000/2001:68 s. 17 framgår att "(u)tmärkande för den ideella skadan är ändå att den inte låter sig mätas i pengar på samma sätt som den ekonomiska skadan. Utgångspunkten i svensk skadeståndsrätt är att ersättning endast lämnas för ekonomisk skada." Denna restriktiva grundhållning gentemot ersättning för ideella typer av skador har flera bottnar och långa traditioner. Exempelvis skrev justitierådet och ordföranden i brottsskadenämnden Erland Conradi i mitten av 1980-talet apropå frågan om brottsoffer för sexualbrott ska ha få ersättning för kränkning (då benämndes ersättning för kränkning som ersättning för lidande) utöver eventuell personskadeersättning: "För min del utgår jag från att det själsliga lidandet i följd av en skadehändelse är en enhetlig företeelse. Att föreställa sig, att det skulle finnas ett abstrakt, i det blå svävande lidande, inte besudlat av olikartade medicinska symtom, som ingår i sveda och värk - ett lidan-

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

dets das Ding an sich så att säga - ter sig för mig ganska verklighetsfrämmande.”⁴² Sedan 1988 kan brottsskadeersättning även innefatta lidande och sedan 1991 ger HD rätt till ersättning för både lidande och sveda och värk till samma brottsoffer. Senare har HD formulerat den svenska hållningen: ”Traditionellt har svensk rätt intagit en restriktiv attityd till möjligheten att utdöma ett rent ideellt skadestånd på grund av gärningar som innefattat en kränkning av någon annans rättigheter eller intressen.”⁴³ Samtidigt har alltså utbetalningen av kränkingsersättningen blivit den verkligt dominerande ersättningsposten inom brottsskadeersättning, möjligheterna att erhålla kränkingsersättning har också successivt utvidgats och intresset för ersättnings- och skadeståndsfrågor i relation till kränkning har ökat vilket speglar sig inom den samhälls- och rättsvetenskapliga litteraturen.

⁴² Conradi, 1986 s. 453ff.

⁴³ NJA 2005 s. 462.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

Kränkningersättningen ska således ersätta brottsoffret för en sk rent ideella skada. Att den är ideell innebär att den är av en icke-ekonomisk karaktär men ändå ersätts i pengar.⁴⁴

Att skadan är av ideell art betyder alltså att den har ett okänt eller obefintligt ekonomiskt värde. Det gör den ideella skadan till ett intressant fenomen, som samtidigt sträcker sig utanför den formella rättens gränser. För att ta ett exempel kan vi föreställa oss en skog och att någon olovligt fällt ett träd. I regel innebär det inga ersättningsrättsliga problem att fastställa skadans värde då det finns ett trävärde som fastställs på trävarumarknaden. Men om vi istället tänker oss att trädet tillhör en fridlyst art eller ingår i en allé förändras situationen. Då uppstår frågan om det ideella värdet hos något, som ingår i ett vidare normativt sammanhang för att bedöma

⁴⁴ Att den är rent ideell betyder här att den "är helt fristående från eventuell personskada och den ersättning som denna kan berättiga till." Bengtsson & Strömbäck, 2011, s. 333. Rent ideella skador kan jämföras med ren förmögenhetsskada som på ett liknande sätt är fristående från sak- och personskada. Persson, 1995, s. 129.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

trädet skönhets- och prydnadsvärde eller artvärde. I nära anknytning till det ideella värdet ligger således frågor om vad som i ett vist fall utgör skyddsvärda intressen och vilka gärningar som motiverar ansvarsutkrävande.

Kränkningersättning förutsätter inte att det finns en medicinskt påvisbar personskada utan ersättningen tar fasta på den kränkning som det brottsliga angreppet medfört. Den statligt finansierade brottskadeersättning- en träder in om gärningspersonen är okänd eller saknar ekonomiska möjligheter att ersätta brottsoffret. Innan brottsoffret kan erhålla brottskadeersättning från Brottsoffermyndigheten måste denne utreda möjligheten om det finns någon försäkring som helt eller delvis täcker de skador som brottet medfört. När en jurist ska bedöma rätten till kränkningersättning och brottskadeersättning måste denne beakta såväl brottskadelagen (2014:322) som skadeståndslagens (1972:207) bestämmelser liksom huruvida det föreligger ett sådant brottsligt angrepp som ger rätt till kränkningersättning. Kränkningersättningen ska vidare bestämmas i enlighet med den i samhället rådande uppfattningen av kränkningens allvarlighet. Vad detta betyder och hur kränk-

ningsersättningen fastställs i olika fall kommer jag att återkomma till längre fram men redan nu kan det noteras att vad som utgör en kränkning och hur dessa kränkningar kan förstås – såväl rättsligt som ur ett samhällsperspektiv – medför att kränkningersättningarna är rättssociologiskt intressanta.

4. Ett rättssociologiskt perspektiv på rättsområdet och presentation av metoden

En grundläggande rättssociologisk utgångspunkt är att rättstillämparen är beroende av ett stöd från det omgivande samhället, från de sociala och informella normerna, för att framgångsrikt förmå uppnå rättsregelns funktion.⁴⁵ I fallet med ersättning för kränkning ställs denna tanke på sin spets. Dels eftersom ersättningen är tänkt att kompensera för känslor som den kränkande handlingen har framkallat hos den skadelidande, såsom chock, rädsla, förnedring, skam eller liknande reaktioner och dels eftersom kunskapsbilden om vilka normer och

⁴⁵ Hydén, 2002, 269 ff, Mathiesen, 2005, s. 86 ff.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

värderingar som omger ersättningen varit oklar.⁴⁶ Ersättning för kränkning har kommit att frigöras från övrig ideell ersättning genom att man betonar att ersättningen ska ge upprättelse för den förnedrande och kränkande behandling eller den oförrätt som den skadelidande har utsatts för. Frågan uppkommer därför i vilken grad som skadelidande – i regel brottsoffer som råkat ut för integritetskränkande brott – upplever att de blivit kompenserade i enlighet med intentionerna bakom ersättningen. Går det överhuvudtaget att tala om 'kompenserad' och liknande när det gäller brottsoffer som blivit utsatta för en kränkning genom ett integritetskränkande brott? Är det inte så att det saknas en möjlighet att värdera kränkningen i pengar vilket innebär att en lägre schabloniserad ersättning ändå är det enda alternativ som återstår? Vetenskapsteoretiskt kan en sådan jämförbarhet eller översättligt mellan skadan (kränkningen) och ersättningen (pengar) benämnas för inkommensurabilitet. Tanken på att exemplet med kränkningserättningen präglas av denna inkommensu-

⁴⁶ Prop. 2000/01:68, s. 19.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

rabilitet kan därför sägas utgöras av en inkommensurabilitetstes, vilken främst Mårten Schultz har presenterat utifrån en svensk skadeståndsrättslig horisont.⁴⁷ En närliggande fråga är om den om möjligheten att värdera differensen mellan skadan och den situation den drabbade hade befunnit sig i om skadan inte inträffat. Ersättningen ska alltså beräknas som differensen mellan den skadelidandes situation i den faktiska och den tänkta situationen. Problemet med detta hypotetiska resonemang är att den typiskt används vid ekonomiska skador medan det är mindre klart hur väl den lämpar sig vid olika ideella eller icke-ekonomiska skador. Här ska tilläggas att enligt lagstiftaren gäller den övergripande principen att den skadelidande skall ha full ersättning för sin skada – även när det kommer till ersättning för kränkning.⁴⁸

Utgångspunkten för mitt avhandlingsarbete var att svaret på frågorna ovan kan tänkas återfinnas hos

⁴⁷ Schultz, 2008.

⁴⁸ Prop. 2000/01:68, s. 60 f.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

den rättssociologiska förståelsen av samspelet mellan de formella eller rättsliga normerna och de informella sociala dito. Mitt syfte med avhandlingen är att *”(g)enom en empirisk rättsociologisk studie, undersöka hur brottsoffrens rätt till kränkningersättning uppfylls och utreda förutsättningarna för betydelsen av rättssociologisk kunskap i relation till rättsområdet.”* Mina forskningsfrågor, som främst styr utformningen av metoddelen och analysdelen var: (1. Kan den icke-ekonomiska skadan värderas i pengar och finns det uppfattningar om ersättningsnivåerna i samhället utifrån inkommensurabiliteten och differensproblematiken hos kränkningersättningen? (2. Speglar Brottsoffermyndighetens praxis normerna och värderingarna i samhället som det är tänkt enligt lagen?

För att pröva dessa antagen och frågor krävdes en samhällsvetenskaplig metod för att se om det finns några normer rörande ersättningen för kränkning. Metodologiskt utgår studien från antagandet att kvantitativa metoder kan skapa en förståelse för sociala företeasers betydelse inom ett fält där många skulle anse att kvalitativa metoder är mer lämpade för att ge en förståelse för ett så subjektivt och relationellt fenomen som

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt problemområde

kränkingsersättningen utgör.⁴⁹ Min studie är präglad av en abduktiv ansats vilket betyder att jag förklarar företeelser och sammanhang med hjälp av begrepp och hypoteser som efter hand tar form och revideras under forskningsprocessen. Texten rör sig således mellan teori och empiri och förståelsen växer successivt fram.

Eftersom Brottsoffermyndighetens refereratsamling har kommit att inta en så central position vid rättstillämpningen och för rättsområdet i övrigt när det gäller fastställandet av skadeståndsnivåerna vid kränkning föll valet på att utarbeta en enkät med s.k. vinjettfrågor. En vinjettfråga syftar att ställa upp ett tänkbart scenario för respondenten, ofta i form av en kortare text som respondenten sedan får ta ställning till, utifrån det aktu-

⁴⁹ Avhandlingen presenteras i Håkan Hydéns kapitel om rättssociologiska studier i boken *Juridisk metodlära* (2013) tillsammans med Agnete Weis Bentzon och Verner Goldschmidts expedition till Görnland och Per Stjernquists studie av skogsvårdslagstiftningens implementering.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

ella kunskapsintresse som enkäten utgår från.⁵⁰ Vinjettfrågorna bestod av de korta beskrivningar av det brottsliga angreppet som finns i refereatsamlingen. Under dessa korta beskrivningar av kränkningen anges Brottsoffermyndighetens beslut rörande ersättningen för kränkning. Under rubriken "Hemfridsbrott" kan man exempelvis läsa följande fall där ersättning för kränkningen utgick med 5000 kr:

En kvinna befann sig på ett hotell och vaknade av att en nyckel vreds om i låset till hennes rum. En man kom in och ställde sig vid sängen. Kvinnan uppmanade honom att lämna rummet, vilket han inte gjorde. Hon knuffade då ut honom. Tingsrätten dömde mannen för hemfridsbrott och förpliktade honom att betala skadestånd till kvinnan med 5

⁵⁰ Vinjettfrågor används särskilt i samband med undersökningar om människors normer och värderingar, Bryman, 2013, s. 257.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

*000 kr för kränkning. Brottsskadeersättning
utgick med samma belopp.⁵¹*

Enkäten bestod av sex olika vinjettfrågor som rörde olika brottstyper vilka alla var hämtade från Brottsoffermyndighetens referatsamling men ersättningsbeloppet togs bort och ersättes istället av frågan: "Vilket belopp (SEK) anser Du att ersättningen bör ligga på för att fungera som upprättelse för den kränkning som kvinnan drabbats av? Ange endast siffror!" Respondenten fick alltså själv välja vilket ersättningsbelopp som motsvarade kränkningen i det fall som återgavs. För att svarsresultatet ska vara så relevant som möjligt för problemområdet, alltså att metoden kännetecknas av hög reliabilitet, innehöll enkäten tydliga beskrivningar av vad kränkningersättning och brottsskadeersättning utgör för typ av ersättning, hur den exempelvis är finansierad etc. Utöver frågorna som rörde ersättningsbeloppen fanns även två vinjettfrågor om den jämningsmöjlighet som Brottskadelagen möjliggjorde och ett flertal gene-

⁵¹ Brottsoffermyndighetens referatsamling 2012, s. 78 f.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt problemområde

rellare frågor om respondentens syn på den aktuella ersättningstypen. Eftersom mina forskningsfrågor handlade om huruvida det finns några sociala normer kring vad som kännetecknar kränkning som skadetyp och hur olika kränkningar ska värderas behövde jag rikta enkäten till såväl ett urval av svenska folket och de brottsoffer som nyligen erhållit den aktuella typen av kränkningersättning från Brottsoffermyndigheten. Enkäten till respondentgruppen som bestod av personer som erhållit kränkningersättning kompletterades även med en rad frågor kring den egna ersättningen, brottet och handläggningen. När jag således fick två resultat från två skilda respondentgrupper kunde jag formulera en hypotesprövning som kallas nollhypotesen och den antar att erfarenheten av att vara brottsoffer inte kommer att ha en avgörande betydelse för hur respondenterna besvarar enkäten eftersom de sociala normerna föregår erfarenheten av brottet och ersättningen. Vad utfallet blev och vad resultatet säger om dessa ersättningar återkommer jag till nedan. Vid enkätstudier är urvalet och bortfall alltid viktiga aspekter på hur man utgör sin empiriinsamling och vilka möjligheter som erbjuds att generalisera resultatet. Vid den rättssociologiska institut-

ionen i Lund har ett flertal studier genomförts där respondenterna slumpmässigt rekryterats från självrekryterade webbpaneler såsom *CINT CPX* (*Cint Panel eXchange*).⁵² Det finns flera metodologiska fördelar med att använda sig av webbpaneler men en av de främsta fördelarna är att man kan erhålla ett lågt bortfall (bortfallet för den aktuella webbenkäten uppgick till 23 procent och antalet besvarade enkäter uppgick till 1099 stycken) något som annars har visat blivit ett växande problem vid konventionella kontaktvägar som telefon eller post. Även om det rimligen ingår ett antal personer i den respondentgrupp som kan kallas för "allmänheten" som är brottsoffer och har erhållit brottsskadeersättning var det en utmaning att nå ett tillräckligt stort antal respondenter som nyligen erhållit kränkingsersättning. Genom ett samarbete med Brottsoffermyndigheten kunde jag erhålla adresser till personer som det senaste året erhållit kränkingsersättning från Brottsoffermyndigheten. När 300 ifyllda enkäter hade returnerats avbröts

⁵² Se exempelvis Svensson, 2008, Larsson et al., 2012; Svensson and Larsson, 2012.

utskicken av nya enkäter. Eftersom respondenternas anonymitet skulle garanteras kunde inte några påminnelser göras vilket resulterade i ett bortfall på drygt 40 procent. Det kan finnas flera orsaker till det relativt stora bortfallet men i relation till bortfallsanalysen är jämförelsen med svarsmönstret för respondenterna från urvalsgruppen "allmänheten" högst intressant.

5. Presentation av enkätresultaten och några kommentarer

Nedanför kommer jag att presentera och kommentera ett urval av de resultat som enkätstudierna gav, för den som vill läsa vidare och få en bredare förståelse av såväl metod som resultat och analys hänvisas till att läsa avhandlingen.⁵³ Ett resultat som överraskade något var likheten i svarsmönster som uppvisades när enkätsvaren sammanställdes. Trots att de båda enkätstudierna genomförts på olika sätt metodologiskt, den ena distribuerades via brev och den andra som elektronisk webbenkät, riktade de sig även till två olika respondentgrupper, den

⁵³ Dahlstrand, 2012.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt problemområde

ena utgjorde ett urval av Sveriges befolkning och den andra riktades till personer som erhållit brottsskadeersättning. Enkäten till allmänheten som distribuerades elektroniskt sändes ut i mars 2009 medan enkätstudien som riktades till brottsoffren pågick från sommaren 2009 fram till början av 2010. Ändå kunde respondenterna i de båda respondentgrupperna skapa ett svarsmönster som var påfallande lika. På de kommande sidorna följer en rad figurer hämtade från avhandlingens resultatredovisning.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

Tabell 1. *Anser Du att ersättningen skall sända en signal om hur allvarligt samhället ser på integritetskränkande brott (som vålds- och sexualbrott)? (Fråga 14/24) Procent.*

	Allmänheten	Brottsoffren
I mycket hög grad	52	52
I stor grad	33	29
I begränsad grad	9	12
Inte alls	2	3
Vet ej	4	4
	100%	100%
Ej svarat	2 (26)	1 (4)
N=	1099	300

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

Tabell 2. *Tror Du att nivån på ersättningen stämmer överens med de värderingar och normer som råder i samhället?* (Fråga 7/23) Procent.

	Allmänheten	Brottsoffren
Mycket väl	2	3
Ganska väl	14	20
I begränsad grad	41	32
Inte alls	30	31
Vet ej	14	14
	100%	100%
Ej svarat	2 (17)	1 (4)
N=	1099	300

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt problemområde

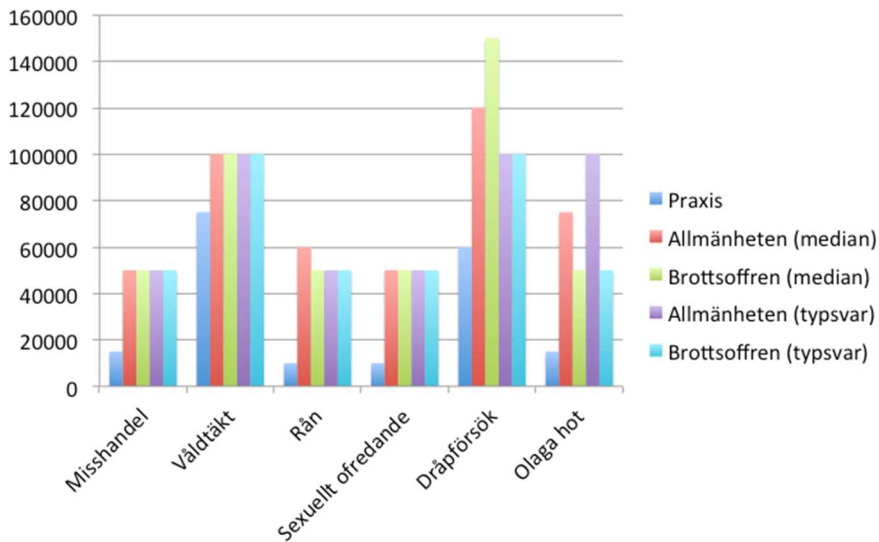
Att numrering av frågorna skiljer sig åt beror på att enkäten till respondentgruppen "Brottsoffren" innehöll en rad frågor som enkäten till respondentgruppen "Allmänheten" saknade. Tittar vi på tabell 1 ovan ser vi att tanken på att ersättningen ska sända en signal och därmed ha någon form av normförstärkande och/eller preventiv funktion har ett strakt stöd bland respondenterna. Nu är ju inte detta en funktion som ersättningen för kränkning har enligt rättskällorna men dess nära koppling till straffrätten kan förklara varför respondenterna ändå lyfter fram denna aspekt. Samtidigt kan resultatet ge en förklaring till varför många uttrycker missnöje med de rådande ersättningsnivåerna. Om man tror att ersättningen har – eller borde ha – en preventiv funktion, och inte bara en reparativ dito, så kan det förklara en sådan kritik. En närliggande aspekt som jag diskuterar i avhandlingen är om inte en signalsändande ambition med ersättningsnivåerna vid kränkning kan tänkas fungera reparatoriskt eftersom det ger brottsoffret en upplevelse av att rätten reagerar på den rättsstridiga gärningen som utgör grunden för ersättningen. Den andra frågan, som redovisas i figur 2, rör något av knäckfrågan i sammanhanget, den om rättstillämparen förmår spegla

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

de rådande sociala och etiska värderingar vid fastställandet av ersättningsnivåerna. Frågan är egentligen något knepig eftersom respondenten rimligen inte har någon kunskap i ämnet vilket gör att svarsalternativet "vet ej" är det svarsalternativet som speglar osäkerheten i ämnet. Ser vi till hur respondenterna har bedömt saken framträder att dessa är tveksamma till att gällande rätt speglar de rådande uppfattningarna ute i samhället. Eftersom respondenterna rimligen saknar kunskap i sakfrågan, som noterades ovan, kan man fråga sig hur mycket en allmän uppfattning att rättsväsendet inte förmår spegla folks rättsuppfattningar slår igenom. Det kan diskuteras om det inte finns en allmän norm i samhället att olika rättsliga reaktioner på brott är ofullständiga och inte i harmoni med de rådande värderingarna som framträder i respondenternas svar. Inom forskningen om vad som brukar benämnas *det allmänna rättsmedvetandet* brukar ett liknande resultat uppkomma som visar på att respondenterna är missnöjda med rättsväsendets reaktioner på brott och lagöverträ-

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt problemområde

delser.⁵⁴ Låt mig återkomma till saken nedan. Gemensamt för svaren på de båda frågorna ovan är annars likheten i svarsmönstren. Denna likhet återfinns även delvis i svaren på vinjettfrågorna som vi kan se i översiktstabellen nedan.

⁵⁴ Jerre, 2013.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt problemområde

Med "praxis" avses här gällande ersättningsbelopp enligt Brottsoffermyndighetens referatsamling för år 2009. När respondenten anger sina vinjettsvar har de alltså haft helt fria tyglar att själva välja det belopp de anser vara skälig ersättning för den i vinjettfrågan beskrivna kränkningen. Redovisar man respondenternas svars-mönster som medelvärden sticker ersättningsnivåerna iväg upp emot flera hundra tusen (exempelvis är allmänhetens medelvärde 380 850 kronor för brottet dråpförsök). På individuellbasis spänner svaren från 0 kronor till flera miljoner för samma brottstyp. När man statistiskt sammanställer svarsresultaten framträder ett intressant resultat. Dels förmår respondenterna att oberoende av varandra – men tillsammans – skapa en tydlig proportionalitet mellan de olika brotten och brottstyperna. Proportionaliteten följer i stort brottens abstrakta straffvärde. Dels förmår respondenterna att bilda ett så likartat svarsmönster genom sina olika individuella val av ersättningsbelopp att det för vissa av brotten är statistiskt omöjligt att påvisa någon skillnad mellan de två olika respondentgrupperna (alltså hur brottsoffren har besvarat vinjettfrågan i jämförelse med respondenterna som representerar "allmänheten").

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

Denna likhet i svarsmönster återfinns även för några av enkätfrågorna (ett Mann-Whitneys U-test gav resultatet att det inte finns någon statistiskt säkerställd skillnad avseende spridningen mellan de båda respondentgruppernas svarsmönster avseende flera enkätfrågor).

Signifikansprövningen visade alltså att nollhypotesen ska behållas vilket betyder att det inte föreligger något fenomen i den aktuella prövningen av materialet som kräver en förklaring. Att det inte går att påvisa en signifikant skillnad mellan de båda respondentgruppernas svarsmönster, säger också något om undersökningens reliabilitet (tillförlitlighet) som alltså i detta fall talar för att den är hög. Den höga konstansen behöver egentligen inte betyda hög precision och frånvaro av olika sorteters mätfel även, om svarsmönstren indikerar att så är fallet och resultatet har även betydelse för enkätstudiernas bortfallsanalys. Att slumpen skulle generera ett sådant konsistent resultat, som de båda undersökningarna uppvisar i förhållande till varandra, är högst osannolikt och talar således för en hög reproducerbar-

het.⁵⁵ Nästa fråga blir hur det förhåller sig med kopplingen mellan det teoretiska och det empiriska planet i den aktuella undersökningsdelen. Frågan rör således om man verkligen mäter den del av verkligheten, man avser att mäta, undersökningens validitet. Frågemetoden tillsammans med urval och operationalisering av undersökningsbegreppen och dess variabler bör bilda en konsistent helhet. Ska man vara kritisk, behöver inte en bekräftelse av nollhypotesen betyda att man fångat något väsentligt hos kränkingsersättningen, eftersom det kan bero på att man inte tillräckligt lyckats tränga in i ämnet genom den operationella definitionen som enkätfrågorna representerar.⁵⁶ Nollhypotesen antog att

⁵⁵ Svenning, 2003, s. 67. Om man uppnår samma resultat vid en ev upprepning av enkätstudien kan man tala om en god eller hög reliabilitet, vilket är viktigt för kvantitativa undersökningar som denna. Ibid, s. 68. Jfr Brante & Fast, 1982, s. 88.

⁵⁶ Frågan gäller således den externa validiteten. Man kan naturligtvis ifrågasätta om kvantitativa undersökningsmetoder överhuvudtaget kan fånga något så

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

det sociala trycket, som gemensamma normer och värderingar utgör, återfinns relativt jämt fördelat hos de båda respondentgrupperna. Erfarenheten av såväl brottet som kränkingsersättningen i brottsofferpopulationen ger således endast utslag, när vinjettsvaren kategoriseras som medelvärden men inte som medianvärden. Mellan medel och median ligger således något som kan beskrivas som den kritiska vändpunkten, där betydelsen av den individuella erfarenheten tas över av den sociala gemenskapen. Det kan vara intressant att se på vilken skillnad som råder mellan beloppen i praxis och medianvärden hämtade från vinjettfrågorna. Adderar man samtliga medianbelopp blir summan 455 000 kr för allmänheten och 450 000 kr för brottsoffren (en skillnad på ungefär 1 procent) medan det sammanlagda värdet för de sex vinjettbrotten enligt praxis är 185 000 kr. Medianvärdena är praxis genom faktor 2,4 vilket omräknat i medeltal blir 30 000 kr per brottstyp enligt praxis och 75 000 kr enligt vinjettstudien. Resultatet visar även att

subjektivt och kvalitativt som en kränkingsersättning, som avser att ersätta brottsoffrens känslor.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

vinjettstudien inte resulterade i några extrema värden, även om det är tydliga skillnader gentemot beloppen som gäller enligt praxis.

En kränkning i skadeståndsrättslig mening är en skadetyp som berör den skadelidandes känsloliv och känslor av rädsla, obehag, förnedring eller liknande som typiskt sett följer av ett brottsligt angrepp av visst slag.⁵⁷ Ersättningen för kränkning ska därför kompensera för olika känslor och upplevelser som kränkningen medfört. I förarbetena till de aktuella bestämmelserna i skadeståndslagen anges en rad olika syften med kränkningersättning och dessa formuleringar har sedan legat till grund för olika enkätfrågor som riktades till de brottsoffer som erhållit kränkningersättning. Resultatet presenteras nedan som medelvärden, där ett lågt värde indikerar att respondenterna angett svarsalternativen "I mycket hög grad" eller "I ganska hög grad", och som balansmått där antalet som besvarat frågan "I mycket hög grad" eller "I ganska hög grad" har subtraherats mot

⁵⁷ Friberg, 2010, s. 64.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

de som besvarat frågan med något av svarsalternativen
”I begränsad grad” eller ”Inte alls”.

Tabell 3. *Brottsoffrens erfarenheter*. Medelvärden och
balansmått.

<i>Kompensera för kränkningen</i>	2,98
	44
<i>Förbättra eller återställa självkänslan</i>	3,27
	70
<i>Kompensera för förnedringen</i>	3,00
	47
<i>Lindrat lidandet</i>	3,14
	64
<i>Fungerat som upprättelse</i>	2,86
	36
<i>Erkännande som brottsoffer</i>	2,46
	0

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt problemområde

Funktionen att ge erkännande som brottsoffer den som ersättningen lyckas bäst med medan mer personliga och komplexa psykologiska aspekter som att förbättra eller återställa självkänslan har ersättningen svårare att uppfylla. Det finns alltså en tanke, från lagstiftarens sida, att ersättningen kan lindra verkningarna av kränkningen och bidra till att den skadelidande får upprättelse för brottet och därmed också bidra till att återställa självrespekten och självkänslan hos den drabbade men som alltså verkar svår att uppnå enligt enkätresultatet. Om vi övergår att titta på vilka "framgångsfaktorer" som respondenterna själva fick bedöma så får vi positiva värden för alla de fyra påståenden som presenterades för respondenterna.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

Tabell 4. *Vilken betydelse tror Du följande orsaker har för att ersättningen ska ge upprättelse för kränkningen och förnedringen av brottet? Balansmått.*

	Allmän- heten	Brotts- offren
Att det går snabbt och lätt att få ersättningen?	51	55
Att ersättningen är hög?	37	63
Att ersättningen medför en tydlig reaktion på brottet som ett erkännande av vad brottsoffret råkat ut för?	78	79
Att det är gärningsmannen som får betala och inte staten?	83	74

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt problemområde

Den tydligaste skillnaden mellan de två respondentgrupperna framträder i frågan om ersättnings storlek, brottsoffren lyfter fram faktorn att ersättningen är hög som betydligt viktigare än vad respondenterna från "allmänheten" gör. Det är också intressant att se hur viktigt det är för de båda respondentgrupperna att det är gärningsmannen som får betala och att ersättningen medför en tydlig reaktion på brottet. Efter denna empirigenomgång, som delvis behandlat de olika brister och tillkortakommanden som respondenterna identifierar kring den aktuella ersättningstypen och det ersättnings-system vari ersättningen ingår, ska vi avslutningsvis se på hur respondenterna ser på behovet av ersättning för kränkning.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

Tabell 5. *Finns det ett behov av kränkingsersättning som ett "plåster på såren" åt brottsoffer även om skadan inte helt kan ersättas med pengar? Procent.*

	Allmänheten	Brottsoffren
Mycket stort behov	39	57
Ganska stort behov	37	28
Ett begränsat behov	17	11
Inget behov alls	1	1
Vet ej	5	3
	100%	100%
Ej svarat	2 (16)	1 (4)
N=	1099	300

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

Det är endast en procent av respondenterna i de båda respondentgrupperna som anser att det inte finns något behov alls (trots att frågan anger att skadan inte helt kan ersättas). Majoriteten av respondenterna anger att det finns ett stort behov av att brottsoffer kan erhålla den typ av kränkingsersättning som Brottskadelagen erbjuder. Att denna typ av ersättning inte kan fungera som full reparation av skadan utan snarare får ses ha ett viktigt symbolvärde har också antagits i doktrinen.⁵⁸ Problemet kan då vara, som anges ovan, att en viktig del av symbolvärdet antagligen utgörs av att det är gärningspersonen som får betala för den ersättning som kommer brottsoffret tillgodo.⁵⁹ De båda enkäterna av-

⁵⁸ Friberg, 2010, s. 374.

⁵⁹ Ibid, s. 375. Tanken att reparation är ett svårrealiserbart företag när det kommer till ideella skador är ingen ny insikt, det är därför som redan Rudolf von Jhering och Per Olof Ekelöf har lyft fram betydelsen av att ge den skadelidande upprättelse gentemot gärningsmannen, samt att denna aspekt medför att bryta fokuseringen på vilket belopp som den skadelidande erhåller. Eklöf, 1942, s. 112.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt problemområde

slutades med att ge respondenten en möjlighet att med egna ord formulera sin synpunkt på fenomenet ersättning för kränkning. Det visade sig att många respondenter upplever att ersättningssystemet är komplext och svårförståeligt. Möjligheterna att bedöma och kritisera gällande rätt utifrån aspekter och förväntningar som inte ligger inom det aktuella rättsområdets uppgifter blir därför relativt vida vilket medför en del missförstånd. Exempelvis finns det en risk med att den distributiva rättvisan, som är den underliggande normativa rättspolitiska motiveringen för brottsskadeersättningen, uppfattas stå i konflikt med den kompensatoriska rättvisan som vid tvång kan aktualisera retributiva rättvisepuffattningar på den ansvarsgrundande gärningen.⁶⁰ Att den moderna rätten är komplex och bygger på en rad olika hänsynstagande och överväganden och därmed kan få problem med att verka i samhället vilket riskerar

⁶⁰ Dahlstrand, 2011, s. 362.

att ge upphov till olika dysfunktioner är ett återkommande rättssociologiskt forskningsområde.⁶¹

En relevant diskussion inom såväl rättsvetenskapen, kriminologin och rättssociologin som pågått under flera decennier är huruvida det föreligger något som kan betecknas som ett *allmänt rättsmedvetande*. Frågan är både teoretisk och metodologisk eftersom svaret på frågan beror på hur man avgränsar och definierar "allmänt" och hur man kan få kunskap om rådande uppfattningar, normer och värderingar inom en grupp. Även frågan om vad som konstituerar "rättsmedvetandet", i fråga om dess innehåll och betydelse, i relation till det rättsliga innehållet i den av staten kontrollerade rätten aktualiserar frågor om möjligheten att avgränsa gällande rätt i en internationaliserad värld där exempel-

⁶¹ Hydén, 2002, Mathiesen, 2005. Dessa komplexa relationer mellan det faktiska regelområdet, dess tillämpning och sociala och politiska ambitioner tydliggörs särskilt inom personlighetsrätten och då särskilt när det gäller att skydda enskilda mot intrång i den personliga integriteten och ambitionen att skapa ett rättsligt personlighetsskydd.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

vis regleringsformer medvetet utformas med viss öppenhet gentemot sin kontext i form av så kallade "soft laws". Rättsmedvetandet blir således en fråga om huruvida personer kan ha kunskap och/eller ett medvetet förhållningssätt till rätten när den uppvisar en sådan hög grad av komplexitet. Eller är rättsmedvetandet snarare en typ av återkommande och trögt föränderliga kollektiva måttstockar rörande rättvisa och andra sociala mellanhavanden som inte bara kan relateras till rätten utan även till andra områden som socialpolitik, ekonomi, eller exempelvis medicinsk etik? Återigen aktualiseras frågan vad som avses med "kollektiva" i meningen ovan och med vilken vetenskaplig precision vi kräver att innehållet i dessa normativa medvetandetillstånd definieras. Samtidigt är vi medvetna om att frågor om fördelning och hushållning av olika nyttigheter och typiskt sett eftersträvansvärda saker som hälsa, välbefinnande eller ekologiskt och socialt hållbarhet etc engagerar. Även frågor om vedergällning och det som brukar benämnas retributiv rättvisa, alltså frågor om hur olika handlingar skall bemötas för att uppnå rättvisa, brukar engagera människor. Mer konkret engagerar alltså frågor om statens rättsliga reaktioner på olika lagöverträdelser. Det

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt problemområde

finns en rad olika former av rättsverkan av brott, där skadestånd med anledning av brottet utgör ett av de mer synliga vid sidan av den brottspåföljd som utgörs av de traditionella straffen.⁶² Att den straffrättsliga påföljdsbestämningen är en så pass komplicerad sak kan förklara varför många fokuserar på nivån på skadestånden och brottsskadeersättningen. Att relatera till kronor och ören kan antas vara enklare än vad sanktioner som villkorlig frigivning och skyddstillsyn betyder i praktiken. En kriminologisk studie har visat att allmänheten också har en positiv inställning till olika "tilläggsstraff till fängelse" så som exempelvis ekonomisk kompensation till brottsoffren.⁶³ Att underskatta den rådande repressionsnivån, alltså att respondenterna underskattar utdömandet av längre fängelsestraff, verkar vara ett återkommande drag i olika undersökningar av det allmänna

⁶² Wennerberg, 2009. Asp & Ulväng, 2014.

⁶³ Jerre & Tham, 2010.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

rättsmedvetandet liksom att respondenterna anser att repressionsnivån är för låg inom rättstillämpningen.⁶⁴

Ett viktigt problemområde, som är relaterat till möjligheten att värdera kränkningen i pengar och relatera gällande ersättningsnivåer till rådande uppfattningar om ersättningsnivåerna, är således möjligheten att nå kunskap om vad som brukar kallas för det allmänna rättsmedvetandet. Frågan om det allmänna rättsmedvetandets och rättskänslans status och innehåll har länge varit ett problemområde inom såväl rättsvetenskap, kriminologi som rättssociologi. Ofta har begreppet uppfattats som problematiskt och som en fiktion vars innehåll kan fyllas med det innehåll som användaren önskar, men när ett begrepp kritiserats och negligerats tillräckligt länge drar det till slut intresset till sig. Därtill kan man även hävda att begreppet har kommit att aktualiserats – den sociala ingenjörskonsten har ersatts av moralisk dito, hävdas det ibland.⁶⁵ Därtill finns det ett

⁶⁴ Ibid. Se även Olaussen, 2013 och Axberger, 1996.

⁶⁵ Tham, 2011, s. 43.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt problemområde

annat, om kan säga så, negativt riktat intresse mot vad som konstitutionerar de dominerande uppfattningarna och värderingarna inom såväl grupper som samhället i sin helhet genom det sedan en tid ökade intresset för vad som brukar kallas för normkritik. Inom svensk rätts-sociologi finns det sedan en lång tid ett starkt intresse för normer.⁶⁶ Dessa beskrivs och studeras både som formella normer, vilka kan utgöras av rättsliga normer, som informella som kan vara normer som är mer speci-fika för ett viss socialt sammanhang. Ofta beskrivs rättsmedvetandet alltså som en fiktion utan innehåll, eller som ett "smörgåsbord", men min studie visade att det är korrekt att tala om ett tydligt normativt innehåll om vilka ersättningsnivåer som är rimliga enligt respon-denternas svarsmönster.⁶⁷

I avhandlingen diskuterar jag hur såväl mitt empi-riska resultat som relationen mellan sociala normer om

⁶⁶ Se exempelvis Åström, 1988, Hydén 2002 och Baier & Svensson, 2009.

⁶⁷ Jerre, 2013. Se resultatredovisningen för vilka ersättningsnivåer som respondenterna angav.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

rätten och rättslig tillämpning utifrån den sociologiska dissonansteorin som Leon Festinger presenterat.⁶⁸ Enligt teorin vill människan bevara harmonin mellan sina egna kognitioner, attityder och verklighetsbilder i relation till den övriga gruppens. I relationen till den sociala gruppen är både kognitiv dissonans och konsonans möjliga men sociala kommunikations- och påverkansprocesser är primärt inriktade på att reducera dissonans och skapa/bevara konsonans. I praktiken betyder det att människor tenderar att välja göra sina bedömningar utifrån en bredare bedömning där flera olika aspekter sammanförs och det avvikande eller det som står i konflikt med en mer harmoniserad bedömning nedvärderas. När det gäller det allmänna rättsmedvetandet i relation till det aktuella rättsområdet betyder det att formella gränser mellan straff- och skadeståndsrätt blir otydliga. Den normativa bedömningen av rättsreglerna och tillämpningen av de samma görs således inom ett socialt subsystem där det saknas någon formell begränsning rörande valet av de relevanta bedömningsgrunderna.

⁶⁸ Festinger, mfl., 1956. Se även Brante, 2004, s. 109.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

För det rättsliga subsystemet är situationen en annan. Där står istället avgränsningen i centrum och *harmoniseringssträvandena görs utifrån internt rättsliga bedömningar och begrepp*.⁶⁹ Denna strävan kan även förklara varför ersättning för ideella skador haft en begränsad rättslig betydelse, något som jag även kortfattat berörde ovan.⁷⁰ Ur ett rättsligt perspektiv finns det stora och principiella skillnader mellan ersättningsrätt, skadeståndsrätt, olika rättsverkningar av brott och skadeståndsrättsliga funktioner som reparation, prevention eller kompensation. Resultatet av ovanstående är att de båda subsystemen tenderar att röra sig från varandra. Den rättssociologiska utgångspunkten i sammanhanget är samtidigt att rätten verkar i och genom samhället och den sociala kontexten vilket ytterst betyder att rätten är en produkt av samhället och är beroende av sin omgivning för att kunna verka. Även om detta är en rättssociologisk förståelse så betyder inte det att liknade tanke-

⁶⁹ Hydén, 2002. Svensson, 1997. Gustafsson, 2011.

⁷⁰ Dahlstrand, 2007. Dahlstrand, 2012.

gångar inte har formulerats inom andra vetenskapliga fält. Nedanför kommer ett alternativ till den sociologiska och samhällsvetenskapliga förståelsen av rätten att presenteras som istället har sin utgångspunkt i analytisk filosofi och analytisk rättsvetenskap.

6. Det analytiska perspektivet

Med "analytisk" avses att begreppsanalys och språkfilosofiska undersökningar står i centrum för verksamheten. Den analytiska metoden är den dominerande inom juridisk metod för att uppnå språklig precision och klarhet vid hanterandet av juridiska problem.⁷¹ Som beskrevs ovan medför den juridiska metoden i praktiken en långtgående begreppsprecision där det icke-relevanta fortlöpande utdefinieras som icke-relevant men, paradoxalt nog, den analytiska metoden innefattar en möjlighet till en djupgående rättsförståelse som även är koherent med den sociala livsvärlden. I det följande avsnittet kommer jag att presentera hur rättssociologi och rättsfilosofi kan relateras till den analytiska filosofin och den

⁷¹ Dahlman, 2011.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

analytiska metoden.⁷² Hos H. L. A. Hart, en av de tongivande företrädarna för modern analytisk rättsvetenskap, belyses kopplingen redan i förordet till Harts huvudverk *The Concept of Law* (1961), Hart skriver att hans rättsfilosofiska bok "may also be regarded as an essay in descriptive sociology".⁷³ Hart influerades av den moderna analytiska språkfilosofin som växte fram i mitten av 1900-talet i Oxford.⁷⁴ Denna filosofiska strömning kallas ibland för Oxfordskolan och den kan sägas ha bidragit med ett slags "bruksteori" (meningen hos satser och begrepp beror till stor del på den sociala användningen) genom att fokusera på vardagsspråket, talakter och performativitet med författare som Hart, J. L. Austin och J. Butler (Butler kan ses som en av de mer kända företrä-

⁷² Främst sker detta utifrån min avhandling (Dahlstrand, 2012) och H L A Hart. Den analytiska Oxfordfilosofin har påverkat samhällsvetenskapen vilket bland annat Peter Winch har framgångsrikt presenterat, se Winch, 1994.

⁷³ Hart, 1997, s. vi.

⁷⁴ Lacey, 2004.

darna för analytisk feminism). Detta perspektiv möjliggör en förståelse, som utöver de rättsliga kategorierna och reglerna, ser till olika socialt konstituerade kategorier och därmed tillförs ett användarperspektiv på reglerna.⁷⁵ Ett sådant perspektiv, med fokus på användningsreglerna, kan möjliggöra att kunskap om gällande rätt kombineras vid till exempel studiet av viktimologiska eller andra samhällsvetenskapliga kunskapsområden.

Även om Hart inspirerades av samhällsvetenskapliga resonemang och har en sociologisk prägel i sin rättspositivistiska teori om gällande rätt är det viktigt att minnas att han saknade vetenskapligt (empiriskt) stöd för sina antaganden om människors beteenden.⁷⁶ Hart

⁷⁵ Neil MacCormick beskriver denna aspekt hos Hart: "In the work he did about the 'internal aspect' of rule-governed conduct, H L A Hart contributed immeasurably to a user-oriented understanding of norms." MacCormick, 2007, s. 287.

⁷⁶ "...much of what he says about attitudes to rules amounts to empirical assertions not backed by empirical evidence." MacCormick, 2007, s. 65.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

diskuterade skillnaden mellan att betrakta och inta ett utanförperspektiv på rätten och "the 'internal point of view'" men för att vara en av de ledande moderna rättspositivistiska författarna är han förvånansvärt mycket av en extern betraktare.⁷⁷ Reza Banakar har pekat på en viktig skillnad mellan Hart och Dworkin: "Hart was said to treat rights and duties as questions *about* law, thus adopting a standpoint external to the legal system, while Dworkin was said to understand the same concepts as issues *of* law, viewing them from a standpoint internal to law."⁷⁸ Detta "deltagarperspektiv" liksom den "bruksteori" som nämndes ovan, kan alltså föras tillbaka till den analytiska filosofins kärna kring språkanvändning, eller med andra ord: "Hart's inquirer comes with a mind open and responsive, building-up a picture of law from the use of language and the experi-

⁷⁷ Wacks, 2009. Jfr Galligan som ser Hart som "an external observer" och även nämner Hart's troligen påverkan av den klassiska sociologen Max Weber. Galligan, 2007, s. 49.

⁷⁸ Banakar, 2003, s. 3.

ence of practice.”⁷⁹ Nedan kommer avslutningsvis Ludwig Wittgenstein, en av de mer främsta företrädarna för den analytiska språkfilosofin från Oxford att presenteras, och han kommer att relateras till mitt empiriska resultat som presenterades ovan. Min empiri rör respondenternas erfarenhetssatser som in sin tur hör till ett delat referenssystem och ett gemensamt socialt handlande. Om respondenterna besvarat vinjettfrågorna på ett helt privat och icke-socialt sätt skulle de inte tillsammans kunna skapat ett så statistiskt tydligt resultat som också går att rättsligt förstå avseende proportionaliteten mellan de olika brottstyperna. Wittgenstein menar att våra sätt att leva och handla, vår praxis, är den icke-rationella grunden för vårt ”rationella” tänkande och därmed även för vetenskapliga undersökningar. Meningen i språket och annat handlande kan då inte förstås direkt utan indirekt genom att förstå reglerna för användningen. Men de som spontant följer dessa regler kan inte vara föremål för rationella resonemang eftersom även livsformen bestämmer det

⁷⁹ Galligan, 2007, s. 48.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

rationella samtalet.⁸⁰ Grunden för vårt kunskapssökande och olika undersökningar finns i de handlingsmönster och de livsformer som ingår i vårt språkspel som handlande. Wittgenstein har även presenterat ett slags "epistemologi" som är relevant i sammanhanget: "Det faktum att det objektivt vissa inte rationellt kan rättfärdigas, förtar inte dess karaktär av objektiv visshet, ty den som kräver att det objektivt vissa skall kunna rättfärdigas, förutsätter därmed att det *inte* är objektivt visst. Att något är objektivt visst måste visas på annat sätt än genom den form av rättfärdigande som den objektiva vissheten själv ligger till grund för."⁸¹ Ska man försöka tillämpa detta på mitt empiriska resultat betyder det att respondenternas svarsmönster är objektivt visst men därmed inte sagt att de ersättningsnivåer som respondenterna föreslår kan rationellt rättfärdigas utan bara att det empiriska resultatet presenterats och ana-

⁸⁰ Wittgenstein, 1996, s. 58. Svensson, 1992, s. 158.

⁸¹ Ibid, s. 165 f.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

lyserats enligt de statistiska och metodologiska metoder som gäller inom det vetenskapliga fältet.

Wittgenstein har även presenterat en diskussion om vad regelföljande betyder som är såväl rättssociologiskt som rättsteoretiskt intressant.⁸² Enligt Wittgenstein har inte regler den innebörd som vi vanligtvis tror, regler kan, efter närmare undersökning av saken, inte själv ange den korrekta tillämpningen av sig själv. Istället är det enligt Wittgenstein en praxis, ett etablerat handlingsätt eller en praktik, som förbinder regeln med den med regeln korrekta regeltillämpningen. Att undersöka reglerna för satsers korrekta användning och därmed fånga dess mening är en fråga om förmåga eller praktisk kompetens. Vad som avgör om olika utsagor är sanna är kopplat till vad som räknas att följa regeln och att handla emot den. Ofta tror vi att rättfärdigandet skall ha en viss form, istället ska vi se till vad som genom användningen yttrar sig vad det betyder att följa regeln. Regeln finns dock inte utan det är frågan om att det

⁸² Dahlstrand, 2013.

finns en uppfattning av en regel som yttrar sig i eller framgår av det sätt på vilket regeln följs i konkreta situationer, vilket enligt Wittgenstein handlar om att deltagarna delar en gemensam "livsform".⁸³ Rättfärdigandet följer ur den praxis, hur kompetenta användare gör i praktiken, och som finns eller inte finns. Språkspelen kan inte rättfärdigas rationellt utan Wittgenstein tänker sig ett praktiskt rättfärdigande, även icke-deskriptiva satser "rättfärdigas" av vår faktiska praxis, givet våra livsformer.⁸⁴ Den finske rättsvetaren Aulis Aarnio, som inledningsvis fick visa på kopplingen mellan rättsvetenskap och rättssociologi, får nu avsluta med en kommentar till Wittgensteins tankegångar: "I would argue that every evaluative statement is connected to a complex totality of other statements. Following Ludwig Wittgenstein one can speak about a nest of statements. This nest of statements is not, however, an arbitrary one. As a whole it is connected to a certain basis, i. e. to the

⁸³ Ibid, s. 132 ff.

⁸⁴ Wittgenstein, 1996, s. 104.

form of life. This means that value systems are 'bound to our life', they are connected to our 'life practice'. Thus, also the criteria of evaluations are locked outside of us."⁸⁵ Så, vad betyder då detta? Sammanfattningsvis är juridiken beroende av språket men språkliga begrepp ingår i ett vidare sammanhang som går utöver den rättsliga. För vissa ord och begrepp, som ligger närmare människors livsformer, kan detta bli problematiskt om det samtidigt finns sociala uppfattningar om vad dessa ord eller begrepp betyder och därmed i vilken ordning och i vilket sammanhang de används på ett korrekt sätt. För mer tekniskt-juridiska begrepp som t ex "kvarstad" avgör den rättsliga språkanvändningen i princip ensamt vilken användning (och därmed meningen) som är den korrekta. När juristen använder sina juridiska begrepp utanför den rättsliga kontexten uppstår dock risken för att andra språkanvändare upplever juristens språk som exklusivt och att denne därmed tillämpar ett eget språk med en egen grammatik. Detta kan såklart vara begränsande och negativt givet att det juridiska innehållet ska

⁸⁵ Aarnio, 1987, s. 209.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt problemområde

förmedlas till – och därmed förstås av – av icke-jurister. Problemet blir dock än större om orden och begreppen är mer allmängiltiga och därmed får sin mening främst utanför juridiken och det rättsliga beslutet och dess innehåll riktas mot dessa språkanvändare. Som Aarnio skriver är bedömningen av rättens giltighet och korrekt regelföljande något som avgörs av ett vidare sammanhang än den rättsliga vilket innebär att även icke-rättsliga faktorer liksom icke-rättsligt regelföljande spelar in och får betydelse för bedömningen av rätten. Den analytiska förståelsen utmanar således våra traditionella gränsdragningar och öppnar upp för en tvärvetenskaplig förståelse av regelföljande som språklig och social praktik.

Referenser

- Aarnio, A. (1987) *The rational as reasonable. A Treatise on legal justification*, Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
- Aarnio, A. (1997) *Reason and authority. A treatise on the dynamic paradigm of legal dogmatics*, Aldershot: Ashgate.
- Asp, P. & Ulväng, M. (2014) *Straffrätt. En kortfattad översikt*, Uppsala: lustus.
- Axberger, H-G. (1996). *Det allmänna rättsmedvetandet*, Stockholm: Brå.
- Banakar, R. (2003) *Merging Law and Sociology: Beyond the Dichotomies of Socio-Legal Research*, Berlin/Wisconsin: Galda and Wilch Publishing.
- Banakar, R. (2010) *Law and Justice in Late Modern Society*, Farnham: Ashgate.
- Bergström, M. (2014) Rättegångsbalken och brottsofferperspektivet, ingår i *Svea hovrätt 400 år*, Wersäll, F. mfl (red.), Stockholm: Norstedts Juridik.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

- Brante, T., Fasth, E. (1982). *Termer i sociologi: innebörd och sammanhang*, Stockholm: Liber.
- Brante, T. (2004). *Diskussioner om samhällsvetenskap: gränser, innehåll och framtid*, Lund: Samhällsvetenskapliga fakulteten, Lunds universitet.
- Bryman, A. (2013). *Samhällsvetenskapliga metoder*, Malmö: Liber.
- Conradi, E. (1986). *Ersättning av lidande på grund av incest - en HD-dom, SvJT*, s. 453.
- Dahlman, C. (2011) *Rätt och rättfärdigande. En tematisk introduktion i allmän rättslära*, Lund: Studentlitteratur.
- Dahlstrand, K. (2007). *Den anomiska rätten. Om undantagskonstruktionen av de rent ideella kränkningserättningarna*, Lund: Research report in sociology of law.
- Dahlstrand, K. (2011). Ersättning för kränkning ur ett rättssociologiskt perspektiv, i *Brottsoffret och kriminalpolitiken*, Lernestedt, C., H. Tham, (red.), Stockholm: Norstedts juridik.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

- Dahlstrand, K. (2012) *Kränkning och upprättelse. En rättssociologisk studie av kränkningersättning till brottsoffer*, Lund: Lund Studies in Sociology of Law.
- Dahlstrand, K. (2013) Norms about norms - a Hartian perspective, ingår i *Social and Legal Norms: Towards a Socio-legal Understanding of Normativity*, Baier, M. (red.), London: Ashgate.
- Dufwa, B., W. (2003) Compensation for Personal Injury in Sweden, i *Compensation for Personal Injury in a Comparative Perspective*. B. A. Koch and H. Koziol (red), Tort and Insurance Law. Vol. 4. S. 293-324.
- Dufwa, B., W. (2010) Schablonisering av personskadeersättningar, i *Festskrift till Torkel Gregow*. Förlag: Norstedts Juridik, s. 47-61.
- Ekelöf, P., O. (1942). *Straffet, skadeståndet och vitet*, Uppsala: Lundequistska bokhandeln.
- Galligan, D., J., (2007) *Law in modern society*, Oxford: Oxford University Press.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

- Gustafsson, H. (2011). *Dissens. Om det rättsliga vetandet*, Göteborg: Juridiska institutionens skriftserie. Handelshögskolan vid Göteborgs universitet.
- Festinger, L., Riecken, H., W., Schachter, S. (1956). *When prophecy fails*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Friberg, S. (2010). *Kränkningersättning*, Uppsala: Iustus förlag.
- Hart, H. L. A. (1997). *The Concept of Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Hellner, J. (1972) Värderingar i skadeståndsrätten i *Festskrift till Ekelöf*, Stockholm: Norstedt.
- Hellner, J. (1976) Ersättningsrätt, i *Svensk rätt i omvandling: Studier tillägnade Hilding Eek, Seve Ljungman, Folke Schmidt*. H. Eek, S. Ljungman, F. Schmidt (red). Stockholm: Norstedt.
- Hydén, H. (2002) *Rättssociologi som rättsvetenskap*, Lund: Studentlitteratur.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

- Jerre, K., Tham, H. (2010). *Svenskarnas syn på straff*, Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Jerre, K. (2013) *Public's Sense of Justice in Sweden - a Smorgasbord of Opinions*, Stockholm: Stockholm University.
- Karlgren, H. (1943). *Skadeståndsläran*, Lund: Gleerup.
- Korling, F., Zamboni, M. (2013) *Juridisk metodlära*, Lund: Studentlitteratur.
- Lacey, N. (2004). *A life of H. L. A. Hart. The nightmare and the noble dream*. Oxford: Oxford University Press.
- Larsson, S., Svensson, M., Kaminski, M. de, 2012. *Online piracy, anonymity and social change: Innovation through deviance*. *Converg. Int. J. Res. New Media Technol.*
- Lernestedt, C., & Tham, H. (2011) *Brottsoffret och kriminalpolitiken*, Stockholm: Norstedts juridik.
- MacCormick, N. (2007). *Institutions of Law*. Oxford: Oxford University Press.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

Mathiesen, T. (2005) *Rätten i samhället. En introduktion till rättssociologin*, Lund: Studentlitteratur.

Roos, C., M. (1984) Ersättningsrätt – en forskningsinriktning? i *Festskrift till Jan Hellner*, Stockholm: Norstedts.

Olaussen, L., P. (2013) *Hvar synes folk om straffnivåer? En empirisk undersökelse*, Oslo: Novus forlag.

Persson, M. 1995. Rent ideella skadestånd, i *Skada och ersättning*, Stockholm: JF.

MacCormick, N. 2007. *Institutions of Law*, Oxford: Oxford University Press.

Schultz, M. (2008) *Kränkning – Studier i skadeståndsrättslig argumentation*, Stockholm: Jure Förlag.

Stjernquist, P. (1997) Rättssociologins introducering i Sverige, i *Rättssociologi – då och nu*, Hydén, H. (red), Lund: Lund Studies in Sociology of Law.

Svenning, C. (2003). *Metodboken*. Eslöv: Lorentz förlag.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

- Svensson, E-M. (1997). *Genus och rätt. En problematisering av föreställningen om rätten*, Uppsala: lustus förlag.
- Svensson, G. (1992) *Wittgenstein om kunskap och visshet*, Stockholm: Thales.
- Svensson, M., 2008. *Sociala normer och regelefterlevnad: Trafiksäkerhetsfrågor ur ett rättssociologiskt perspektiv*, Lund: Lund studies in sociology of law.
- Svensson, M., Larsson, S., 2012. *Intellectual property law compliance in Europe: Illegal file sharing and the role of social norms*. *New Media Soc.* 14, 1147–1163.
- Svensson, M., Dahlstrand, K. (2014) *Nätkränkningar: En studie av svenska ungdomars normer och beteenden*, Stockholm: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor.
- Wacks, R. (2009) *Understanding jurisprudence*, Oxford: Oxford University Press. Wennerberg, S. (2009) *Introduktion till straffrätten*, Stockholm: Norstedts juridik.

En rättssociologisk undersökning av ett ersättningsrättsligt
problemområde

Winch, P. (1994) *Samhällsvetenskapens idé och dess
relation till filosofin*, Stockholm: Thales.

Wittgenstein, L. (1996) *Filosofiska undersökningar*,
Stockholm: Thales.

